

Дзямчук Г. (г. Брэст, БрДУ ім. А.С. Пушкіна)

ЖАНРАЎТВАРАЛЬНАЯ РОЛЯ АНТРАПОНІМАЎ У КАНТЭКСЦЕ ГІСТАРЫЧНАГА НАРЫСА ЗІНАІДЫ ДУДЗЮК «ЛЕЎ»

Энцыклапедый старабеларускага іменаслову XVI–XVII стагоддзяў з поўным правам можна назваць гістарычны нарыс Зінаіды Дудзюк «Леў». Асаблівасцю нарыса як літаратурнага жанру з’яўляецца тое, што ў такім творы апісваюцца сапраўдныя факты і рэальныя людзі. Асэнсаванне пісьменніцай падзей слаўнай мінуўшчыны адбылося на аснове разгляду каля 40 крыніц: прац рускіх, беларускіх, польскіх, украінскіх гісторыкаў і тэкстаў дакументаў – Статута Вялікага Княства Літоўскага і «Архива Посольского приказа 1626 года». У нарысе мы сустракаемся выключна з імёнамі рэальных гістарычных асобаў эпохі Льва Сапегі. У цэнтры твора З. Дудзюк – чалавек, чый унёсак у развіццё палітычнай, прававой і рэлігійнай культуры Вялікага Княства Літоўскага складана пераацаніць. Леў Сапега дапрацоўваў, рэдагаваў і выдаў за свае сродкі Статут Вялікага Княства Літоўскага, прыклаў шмат намаганняў, каб была перапісана і захавана Літоўская метрыка – асноўная першакрыніца па гісторыі сярэднявечча Беларусі, за свой кошт будаваў каталіцкія і праваслаўныя храмы, выдаткоўваў сродкі на ўтрыманне войска і

будаўніцтва замкаў. Імя Сапегі – Леў – з’яўляецца загаловам твора, становячыся ключавым словам усяго літаратурнага тэксту. Загалолак «Леў» указвае на аўтарскую асэнку грамадскага дзеяча, выражае галоўную ідэю мастацкага твора. Імя героя выяўлена наагружанае. Яно ўтворана ад наймення звера, які з’яўляецца ў сусветнай культуры сімвалам мужнасці, вярхоўнай улады, высакародства, гонару, велікадушша і міласці. Сімвалічны сэнс імені славутага продка раскрываецца праз псіхалагічную характарыстыку, апісанне маральных рыс героя, яго ўчынкаў і дзеянняў. Пэнтонім *Леў* семантычна збліжаецца са словам-этымонам *леў*, укажымым сімвалічна, і становіцца гаваркім іменем: «*Трэба ў першую чаргу схіліць галаву і з глыбокай пашанай у голасе адзначыць Льва Сапегу, ваяводу віленскага, вялікага правадыра войска Вялікага Княства Літоўскага, гэтага волата-Атланта, які ўтаймаваў шведскага льва разам з усходнім заваўнікам. Леў годна і мудра выконваў абавязкі перад сумленнем і перад Айчынай. Гэты высакародны Леў жыві дзеля Радзімы. Колькі разоў ні пачынаў ён рыкаць, столькі ж разоў напалоханыя гэтым рыкам ворагі Айчыны кідаліся наўцёкі... Ён здабыў на арэне Марса сваім пераможным, вартым кароны чалом трыўмфальных лаўры, якія выпусцілі атожылькі і прараслі, палітыя крывёю ворагаў. І тым, што шматразова знішчаў ворагаў Айчыны, ён стварыў найлепшы панегірык для пераймальнікаў сваёй славы» [2, с. 188].*

Перадачы падзеі жыцця галоўнага героя, пісьменніца звяртаецца да постацяў мінуўшчыны і зазірае ў будучыню. Таму на старонках твора мы сустракаем імёны-сучаснікі, імёны-рэтраспекцыі і імёны-праспекцыі [4, с. 122].

Гаворачы пра станаўленне Льва як асобы, аўтарка прыгадвае імёны славурых мысліцеляў мінуўшчыны – імёны-рэтраспекцыі: Цэзар, Авідзій, Цыцэрон, Вергілій, Гарацый, Марцыял, Плутарх, Платон, Люцый, Анэй, Сенека, Еўрыпід. Думкі і перакананні гэтых вучоных і палітыкаў сфарміравалі светапогляд Сапегі.

Да імёнаў-сучаснікаў адносяцца празванні валадароў свету (рускіх цароў Барыса Гадунова, Івана Грознага, польскіх каралёў Жыгімонта III, Жыгімонта Вазы, Стэфана Баторыя, каралеў Барбары Радзівілі, Боны Сфорца, герцага Карла Судэрманладскага, шведскіх каралёў Іаана, Густава Адольфа), удзельнікаў паўстання пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага (казацкага атамана Заруцкага, казакоў Ф. Гаркушы, І. Залатарэнкі, Лабады і Налівайкі), рэлігійных дзеячаў. Таму на старонках нарыса сустракаюцца імёны праваслаўных, каталікоў і пратэстантаў. Значная частка шляхты ў XVI–XVII стагоддзях належала да каталіцкай царквы, некаторыя прымкнулі да Клімента VII, заснавальніка праваслаўнай царквы ў Жыровічах Аляксандра Солтана, віленскага епіскапа Бярнарда Мацяеўскага).

Гаворачы пра духоўную спадчыну Сапегі, аўтарка прыгадвае імёны-праспекцыі, што належаць дзяржаўным людзям, вайскоўцам, пісьменнікам, вучоным, якія годна працягвалі высакародную справу Льва: *Марцін Матушэвіч, Міхал Карповіч, Юльян Нямцэвіч, Казімір Лышчынскі, Пляцід Янкоўскі, Ян Уладзіслаў Пачобут-Адлянцік*.

З X–XI стагоддзяў на нашых землях суіснавалі каталіцкая, праваслаўная пратэстанцкая веры. Прыхільнікі адзначаных накірункаў хрысціянскай веры насілі рымска-каталіцкія імёны: *Ян Станіслаў, Казімір Лявон Сапегі, Ян, Альберт Войцех, Юрый Станіслаў, Барбара Радзівілі, Юзаф Ігнаці Крашэўскі* і інш. Многія каталікі мелі два імені. Напрыклад, кароль Рэчы Паспалітай Жыгімонт Аўгуст меў спадчыннае імя Жыгімонт, якое атрымліваў старэйшы сын сям’і, і імя Аўгуст, што дала сыну маці, каралева Бона, у гонар першага рымскага імператара. Маці хацела, каб

сын стаў такім жа вялікім і магутным, як славуць валадар. Абаронца праваслаўя *Афанасій Філіповіч* і арганізатар, і натхняльнік Брэсцкай уніі *Іпацій Пацей* носяць візантыйска-праваслаўныя імёны. На старонках нарыса ўжыта і *язычніцкае* імя для наймення прадстаўніка ніжэйшага саслоўя – слугі: «*Пакаёвы слуга самазванца Хвалібог бажыўся, што труп, выкінуты на Чырвоную плошчу, зусім не падобны на цара*».

У часы Сапегі як у Рэчы Паспалітай, так і ў Маскоўскім княстве выкарыстоўваліся імёны па бацьку, або *патронімы*, што «ўзыходзяць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі» [3, с. 57]. Такія формы ўжываліся ў вышэйшых сляях грамадства і не толькі ідэнтыфікавалі асобу, але і сцвярджалі яе статус як спадчынніка валадарных асоб: «*І калі звярнуцца да тэмы героя свайго часу, дык постаць Льва Іванавіча Сапегі і цяпер з'яўляецца добрым прыкладам служэння народу, захавання мовы і гістарычнай спадчыны*» [2, с. 7]; «*У 1536 годзе Сапега быў зноў уключаны ў склад пасольства, якое ўзначаліў Нікадзім Янавіч Цеханавецкі*» [2, с. 28]. Выкарыстоўваліся на нашых землях і найменні дацкі па бацьку: «*Ганна Сапаяжанка Радзівіл намерла яказ у той час, калі бацька ваяваў са шведамі*» [2, с. 45]; «*Ганна Ягелонка таксама пражнула бацьчы на троне свайго любімага пляменніка Жыгімонта Вазу*» [2, с. 42]. Такімі прызваннямі называліся прадстаўніцы вышэйшых саслоўяў.

Многія славуць людзі мелі характарыстычныя прызванні-мянушкі, што зафіксавана ў нарысе. Кожны старэйшы сын знакамітай дынастыі Радзівілаў насіў імя *Мікалай*. У гісторыю прадстаўнікі гэтай сям'і ўвайшлі пад наступнымі мянушкамі. Прызванні *Мікалая Радзівіла Рудога* і *Мікалая Радзівіла Чорнага* былі атрыманы за колер валасоў. А *Мікалай Крыштоф Сіротка* атрымаў мянушку ў дзяцінстве пасля здарэння, калі кароль Жыгімонт Аўгуст так назваў немаўля, якое плакала, застаўшыся без нагляду слуг і бацькоў.

У XVI–XVII стагоддзях знатныя роды ў Маскоўскім княстве і Рэчы Паспалітай ужо мелі *прозвішчы* – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям'і. Так, на старонках нарыса згадваюцца князі *Адам Вішнявецкі*, *Васіль Масальскі*, *Юрый Хварасцінін*, ваяводы *Юрый Мнішак*, *Міхаіла Шэін*, *Марцін Курч*, баяры *Леў Пляшчэў*, *Мікіта Вельямінаў*, кашталяны *Мацей Ленка*, *Станіслаў Дзялыньскі*, падкаморы *Станіслаў Цікоцкі*, *Міхал Францкевіч*. Некаторыя героі нарыса, якія належалі да шляхецкага саслоўя, маюць двайныя і нават трайныя прозвішчы: князеўна Багдана *Дручка-Сакалінская-Канапля*, баярын Міхаіл Глебавіч *Салтыкоў-Марозаў*, астраном Ян Уладзіслаў *Пачобут-Адлянцікі* і інш. Выхадцы з ніжэйшых саслоўяў на гэтым этапе гісторыі прозвішчаў не мелі. Так, пакаёвы слуга Грышкі Атрэп'ева згадваецца толькі пад імем *Хвалібог*.

У ліку прозвішчаў герояў нарыса З. Дудзюк можна выдзеліць *патранімічныя*, якія «маюць значэнне «сын, нашчадак пэўнага бацькі», імя бацькі адлюстравана ў каранёвай частцы прозвішча» [5, с. 61]. Такія прозвішчы ўтвараюцца ад мірскіх і хрысціянскіх імёнаў продкаў пры дапамозе суфіксаў: -оў-, -аў-, -еў-, -ін-, -овіч-, -авіч-, -евіч- і інш: *Тацішчаў*, *Гадуноў*, *Пляшчэў*, *Вельямінаў*, *Марозаў*, *Хадкевіч*, *Галіцын*, *Шэін*, *Валовіч*, *Глябовіч*, *Карповіч*, *Нямцэвіч*, *Філіповіч*, *Францкевіч*. Ужываліся на нашых землях у часы Сапегі і *непатранімічныя* прозвішчы, якія «не з'яўляюцца найменнямі па бацьку і характарызуюць у тых ці іншых адносінах самога родапачынальніка прозвішча» [5, с. 62]: *Гаркуша*, *Лабада*, *Сапега*, *Солтан*, *Радзівіл*, *Скарга*, *Пачобут*, *Курч* і інш. У аснове беларускіх прозвішчаў былі як хрысціянскія (*Філіповіч*, *Карповіч*, *Францкевіч*), так і мірскія імёны, якія акрэслівалі фізічныя

асаблівасці чалавека, яго маральныя якасці, сацыяльны статус, род заняткаў (*Хадкевіч* (*хадко, ходка 'той, хто ходзіць'*) [1, с. 32], *Гадуноў* (*гадун* – рэг. *'надгадаванае дзіця'*) [1, с. 94], *Гаркуша* (рус. *'крыкун, гарлапан; гаротнік, бядняк'*) [1, с. 103], *Залатарэнка, Налівайка* (укр. *'налівайшычк, той, хто налівае'*) [1, с. 296], *Тацішчаў, Солтан* (цюркск. *'султан'*) [1, с. 387]). Вылучаюцца прозвішчы, утвораныя ад назваў раслін і іх частак (*Лабада* (рус. *лобода 'лебяд'*) [1, с. 238], *Хварасцінін*), найменняў прадметаў побыту (*Галіцын* (рус. *голицы 'скураныя рукавіцы'*) [1, 98], назваў частак цела чалавека (*Шэін*), найменняў абстрактных паняццяў (*Скарга, Салтыкоў* (*салтык* рус. *'узор, прыклад'* відаць з каз. *салдык 'франтаватасць, мода'*) [1, с. 363] і ад тапонімаў (*Трубяцкі, Масальскі, Шуйскі, Лышчынскі*)).

Такім чынам, у нарысе «Леў» пісьменніца, распаўядаючы пра лёс Сапегі, яго сучаснікаў і нашчадкаў, прадставіла адпаведны этап гісторыі айчыннага іменаслову. У творы зафіксавана значная перавага хрысціянскіх асабовых імёнаў, якія развіваюць сістэму размоўна-бытавых і эмацыйна-ацэначных формаў, ужыванне імёнаў па бацьку (патронімаў) і прозвішчаў, якія выконвалі не толькі намінацыйна-ідэнтыфікацыйную, але і сацыяльную і юрыдычную функцыі, абазначаючы нашчадкаў заможных родаў. На старонках твора зафіксаваны таксама мянушкі – дадатковы сродак ідэнтыфікацыі і характарыстыкі асоб, у тым ліку і прадстаўнікоў царскіх, княскіх, шляхецкіх родаў.

Літаратура

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апеллятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
2. Дудзюк, З. І. Леў: гістарычны нарыс / З. І. Дудзюк. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 192 с.
3. Мезенка, Г. М. Беларуская анамастыка: навуч. дапам. для студ. ун-таў / Г.М. Мезенка. – Мінск : Выш. школа, 1997. – 119 с.
4. Петрачкова, І.М. Жанраўтваральная роля онімаў у гістарычных аповесцях К.І. Тарасова / І.М. Петрачкова // *Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины*. – 2001. – № 1 (10). – С. 122–124.
5. Рогалев, А.Ф. Введение в антропонимику. Именование людей с древнейших времён до конца XVIII века (на белорусском антропонимическом материале) / А.Ф. Рогалев. – Брянск : Группа компаний «Десяточка», 2009. – 147 с.